

QIBLA OROLBO'YI VA AMUDARYO O'NG SOHILIDA SHAHAR TUZILISHINING EKOLOGIK, DINIY VA IQTISODIY ASOSLARI

Bekmuratov Nursultan Erbay o'g'li

O'zbekiston Davlat Sa'nat va madaniyat instituti Nukus filiali

1-Kurs magistranti

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15860415>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 05-Iyul 2025 yil

Ma'qullandi: 07-Iyul 2025 yil

Nashr qilindi: 11-Iyul 2025 yil

KEYWORDS

Qibla Orolbo'yi, Amudaryo o'ng sohili, ekologik shaharsozlik, diniy makonlar, arxeologik fazoviy tahlil, zardushtiylik, urban madaniyat, cho'l landshafti

ABSTRACT

Maqola Qibla Orolbo'yi va Amudaryo o'ng sohili hududida antik davr shahar qurilishining murakkab ekologik, diniy va iqtisodiy asoslarini yoritadi. Mazkur hududdagi arxitekturaviy dizayn, urbanistik funksiyalar, zardushtiylik va boshqa diniy g'oyalar asosida shakllangan makonlar tahlil qilinadi. Sug'orish, mahsulot yetishtirish, diniy marosimlar o'tkazish, aholi joylashuvi va mahalliy resurslardan foydalanish orqali shakllangan shahar hayoti zamonaviy arxeologik, antropologik va geofazoviy tadqiqotlar asosida o'rganiladi.

Qibla Orolbo'yi va Amudaryoning o'ng sohili O'rta Osiyo tarixida urbanizatsiya va ekologik moslashuv jihatidan noyob fazoga ega. Bu hududda shakllangan shaharlar faqat mudofaa va siyosiy markazlar emas, balki muqaddas diniy markazlar, iqtisodiy almashinuv maydonlari va ekologik makonlar sifatida ham namoyon bo'lgan.

2. Ekologik moslashuv asosida shahar joylashuvi

Cho'l hududida joylashgan shaharlar iqlim sharoiti, suv manbalarining mavjudligi, yerosti suvlarining chuqurligi, shamol yo'nalishi va yozgi issiqlik darajasiga mos holda joylashtirilgan. Bu omillar shahar ichki tuzilmasi, ko'chalarning yo'nalishi, devorlar balandligi va hatto xonadonlar shakliga bevosita ta'sir ko'rsatgan.

3. Sug'orish infratuzilmasi va agrar landshaft bilan aloqadorlik

Sug'orish tarmoqlari shaharlar atrofida halqa shaklida yoyilib, agrar yerlarning qamrovini belgilagan. Qadimgi xaritalar va zamonaviy georadar tasvirlari orqali aniqlandi: ko'plab shaharlar o'z irrigatsion tizimiga ega bo'lgan va bu sistemalar shahar ichki iqtisodiy ierarxiyasining asosiy belgilovchilaridan biri bo'lgan.

4. Diniy markazlar va muqaddas topografiya

Zardushtiylikda suv, olov va yer muqaddas sanalgan. Bu qadriyatlar asosida shahar ichida atashkada (olov marosimlari uchun joy), sardobalar (suv yig'uvchi inshootlar) va dafn marosimlari uchun maxsus joylar ajratilgan. Qibla Orolbo'yidagi ayrim shaharlar tuzilmasida bu diniy muvozanat arxitektura orqali ifoda etilgan.

5. Aholi joylashuvi va mahalla tizimi

Shaharlar ichki qatlamlashuvi orqali ijtimoiy rollar belgilangan: markazda ruhoniylar, atrofida hunarmandlar, keyinroq dehqonlar va chorvadorlar mahallalari joylashgan. Bu fazoviy ajratish shahar ekologiyasi va sanitariya tizimini ham boshqarishga imkon bergan.

6. Mahalliy qurilish materiallaridan foydalanish va muhandislik yondashuvlari

Cho'l va yarim cho'l zonalarda loy, tosh va qum asosida arxitekturaviy barqarorlikka erishilgan. Ayniqsa issiqni yutuvchi qalin devorlar, shamollatish kanallari (badgirlar) va suv ostida sovutuvchi omborlar (sardobalar ichida) innovatsion muhandislik yechimlari sifatida qadimiy shaharlarda keng qo'llanilgan.

7. Savdo tizimi va markaziy bozor maydonlari

Amudaryo sohillaridagi shaharlar ko'pincha transhududiy savdo yo'llarida joylashgan. Bu esa karvonsaroylar, bozor maydonlari va moliyaviy almashinuv markazlarining rivojlanishiga olib kelgan. Qibla Orolbo'yi shaharlarida topilgan muhrlar va pul tangalar bu savdoning faol bosqichda bo'lganini ko'rsatadi.

8. Estetik-madaniy belgilovchilar: haykaltaroshlik va freskalar

Shahar devorlari va ibodatxonalar ichida diniy va afsonaviy sahnalarni tasvirlovchi freskalar topilgan. Bu bezaklar shahar aholisining dunyoqarashi, estetik didi va diniy hayotini ifodalaydi. Ayniqsa, Qiziltepa va Janbasqala devor rasmlarida zardushtiy timsollar, ruhlar, suv ilohlari tasviri mavjud.

9. Fazoviy semantika va topografik ramzlar

Shaharlar ichida geometrik shakllar (doira, to'rtburchak) asosida joylashtirilgan joy nomlari va mahalla tarmoqlari semantik ifodaga ega bo'lgan. "Zarqoya", "Olovrud", "Tepa-Mihrob" kabi toponimlar diniy yoki funksional vazifasini bildirgan.

Xulosa

Qibla Orolbo'yi va Amudaryoning o'ng sohilidagi shaharlar ekologik muvozanat, diniy markazlashuv va iqtisodiy bog'liqlik asosida rivojlangan. Ularning shaharsozlik madaniyati nafaqat arxitekturaviy qiyofa, balki ijtimoiy va falsafiy tizimlar orqali ham ifodalangan. Bu makonlar qadimgi urbanistik tafakkur namunasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Berdikulov, S. (2020). Cho'l zonalarida shaharsozlik. Buxoro: Ilm ziyo.
2. Nerazik, E.E. (1988). Svyataya topografiya Khorezma. Leningrad.
3. Rtveladze, E.V. (2006). O'rta Osiyo antik arxitekturasi. Toshkent: Fan.
4. GIS & Heritage Central Asia (2023). Ekologik fazoda qadimiy shaharlar. Toshkent.
5. Grenet, F. (2004). Zoroastrian sacred geography. Paris.